

לשכת רב

הפקולטה למדעי היהדות
הקמפוס

דף שבועי

פרשת תצוה, תשס"ז
מספר 693מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"ויתלו את המן על העץ"

מגילת אסתר מוכרת לכולנו, ובמבט שטחי הסיפור פשוט וברור. ואולם קשיים רבים עולים מן העלילה המובאת בה. להלן נביא כמה מהם:

א. מדוע ציווה המלך להרוג את המן? שאלה זו נראית פשוטה היות שהתשובה לה היא האשמות אסתר נגד המן: "ותען אסתר המלכה ותאמר... כי נמכרנו אני ועמי להשמיד להרוג ולאבד" (ז:ג,ד). אם-כן, בדברי אסתר המן מואשם בשני דברים, תוצאה של גזרתו: גרימת מותה של המלכה והשמדת העם היהודי כולו.

ואולם אין די בתשובה זו. אי-אפשר להאשים את המן שהתכוון להרוג את אסתר, שכן לא ידע שהיא יהודייה, וגם המלך עצמו לא ידע שאסתר יהודייה. הלוא בכוונה תחילה הסתירה אסתר את יהדותה לבקשת מרדכי: "אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה" (ב:כ).

גם ההאשמה השנייה - השמדת כל היהודים - אין בכוחה להשפיע על המלך, מפני שהשמדת העם היהודי כלל לא נחשבה לפשע בעיניו. אדרבה, כשביקש המן רשות להשמיד את כל היהודים ("אם על המלך טוב, יכתב לאבדם", ג:ט), נלהב אחשוורוש מן הרעיון ואמר להמן: "והעם לעשות בו כטוב בעיניך" (ג:יא) - כשכוונתו לעם היהודי. יתרה מזו, המלך היה שותף בכל ההכנות להשמדת היהודים: "ויקראו ספרי המלך... ויכתב ככל אשר צוה המן אל אחשדרפני המלך... בשם המלך אחשורוש נכתב ונחתם... הרצים יצאו דחופים בדבר המלך" (ג:יב-טו). ולבסוף, כאשר הכל היה מוכן לשואה, החליט המלך לחגוג בחברת המן את העתיד שבו לא יישאר יהודי אחד בכל מדינות מלכות פרס ומדי: "והמלך והמן ישבו לשתות" (ג:טו).

אם כן, בעיני המלך לא היה בהכרזתה הדרמטית של אסתר כל יסוד להאשים את המן, הפקיד הבכיר של המלך, שלכאורה כל כוונתו לא הייתה אלא לשרת את מלכו ולקדם את ענייני המלכות במסירות ובכישרון. מדוע אם כן החליט המלך להרגו?

ב. מה חשיבותו של הפרק הראשון במגילת אסתר? כידוע, פרק זה מתאר בפירוט רב את המשתאות של המלך אחשוורוש ושל המלכה ושתי, והריב שפרץ ביניהם והסתיים בהעברת ושתי מתפקיד המלכה. לכאורה, אין לנו כל עניין בפרטי הפרטים של עלילה זו, ואין היא משפיעה כלל על המשך הסיפור. הנושא היחיד שיכול להיות חשוב בעינינו ב-22 הפסוקים של הפרק הראשון הוא שמשרת המלכה התפנתה, ועליו אפשר לספר במילים ספורות בלבד.

ג. מדוע אסתר חוששת כל-כך מלמלא את בקשתו של מרדכי ללכת אל המלך ולהתחנן לפניו על הצלת היהודים? בסופו של דבר היא מסכימה, אבל רק לאחר שמרדכי איים עליה: "כי אם החרש תחרישי בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר ואת ובית אביך תאבדו" (ד:יד). הלוא כשאסתר מתייצבת לפני המלך הוא אומר לה מיד במילים נדיבות מאין כמותן שישמח לעשות כל שתבקש: "ויאמר לה המלך מה לך אסתר המלכה ומה בקשתך עד חצי המלכות וינתן לך" (ה:ג), וכן בפעם השנייה (ה:ו) וכן בפעם שלישית: "ויאמר המלך לאסתר

התשובות לכל השאלות הללו יסודן בפער העצום בין מעמדו הרם של המן ובין מעמדה הנחות של אסתר בעיני המלך.

על מעמדו הרם של המן בעיני המלך כתוב במפורש במגילה: "אחר הדברים האלה, גדל המלך אחשוורוש את המן בן-המדתא האגגי וינשאהו, וישם את כסאו מעל כל השרים אשר אתו, וכל עבדי המלך אשר בשער המלך כרעים ומשתחיים להמן, כי כן צוה לו המלך" (ג:א-ב). ועוד כתוב: "ויסר המלך את טבעתו מעל ידו ויתנה להמן" (ג:י). הסמכות שהטבעת של המלך מעניקה אינה מפורטת במגילת אסתר, אבל כתובה במפורש בספר בראשית. לאחר שיוסף פתר את חלומות פרעה, מסר פרעה את טבעתו ליוסף ואמר לו: "ובלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו בכל ארץ מצרים" (בר' מא:מד). למרות הבדלי התקופות יש להניח שבמסירת טבעת המלך להמן, ניתנו לו סמכויות כמעט בלתי-מוגבלות מאת המלך אחשוורוש.

עוד עניין חשוב הוא חשיבות התכנית להשמדת כל היהודים במלכות פרס, בייחוד את מרדכי, בעיני המן. תכנית זו הייתה כה חשובה לו, עד שהיה מוכן לשלם סכום עתק – עשרת אלפים כיכר כסף – עבור הסכמת המלך לבצע את רצונו.

ואולם אם מעמדו של המן מפורש בכתובים, הרי על מעמדה הנחות של אסתר למדים מהפרק השני במגילה, המתאר כיצד המלך בוחר את מלכתו. מן התיאור עולה שאסתר הייתה מעין פילגש ראשית של המלך ותו לא. מעמדה הנחות של אסתר מקבל משנה תוקף מהעובדה שגם על אסתר המלכה חל החוק הדרקוני: "כל איש ואשה אשר יבוא אל המלך אל החצר הפנימית אשר לא יקרא, אחת דתו להמית" (ד:יא).

בתשובתה למרדכי – "ואני לא נקראתי לבוא אל המלך זה שלושים יום" (ד:יא), אסתר רומזת שפילגשים אחרות כבר תפסו את מקומה. ועתה, אחרי שלושים יום של התעלמות מוחלטת ממנה מטעם המלך, התייצבות לפניו בבקשה לבטל את תכניתו החשובה מכול של השר הבכיר מכולם אינה אלא מעשה התאבדות. לכן, אסתר מסרבת בתחילה ונענית רק בעקבות לחצו של מרדכי לקבל עליה את משימת ההצלה של העם היהודי.

חשוב לציין שאסתר מבצעת את משימתה בהתעלמות מוחלטת מבקשתו של מרדכי לפנות ישירות למלך ולהתחנן לפניו שירחם על היהודים. להערכתה, הצעה זו של מרדכי נדונה לכישלון ברור. אסתר מבינה שכל זמן שהמן נהנה ממעמדו וממלוא השפעתו, היהודים אבודים. תחילה יש לחסל את המן, ורק אז ייווצרו התנאים שיאפשרו בקשת רחמים מהמלך על היהודים. בראייה ברורה זו יוזמת אסתר תכנית נועזת ומבריקה לחיסול המן. אין לנו אלא להביע השתוממות והערצה נוכח אומץ לבה של אישה גיבורה זו, שיוצאת לבדה למערכה מול הדמות השנייה בחשיבותה בכל מלכות פרס.

אסתר מבססת את תכניתה לחיסול המן על ידי ניצול תכונותיו של המלך, המשתקפות בפרק הראשון. מסיפור ושתי למדים שכשהמלך זועם הוא מסוגל להחליט החלטות מרחיקות לכת וחסרות שיקול דעת. ואפילו כשחמתו שככה והוא מתחרט על החלטתו הפזיזה, אין הוא חוזר בו מהחלטותיו בגלל העיקרון שאת גזרות המלך אין להשיב (ח:ח). לכן תכנית אסתר היא ניסיון לחזור על פרשת ושתי, כשתפקיד ושתי המורדת מיועד להמן, בתקווה שסופו יהיה כסופה של ושתי. אם כן, הפרק הראשון הוא היסוד לתכניתה של אסתר לחיסול המן, ובזה חשיבותו.

לאסתר אין כל ספק שהמן חשוב הרבה ממנה בעיני המלך. על כן כל שיקול רציונאלי יביא את המלך להעדיף את המן על אסתר. לפיכך אסתר זוממת להסית את המלך נגד המן ולגרום למלך התרגשות כה גדולה, עד שיפעל נגד המן באופן לא-רציונאלי קודם שהמן יספיק להגן על עצמו. ואכן, אסתר מממשת את תכניתה בכישרון רב. היא מעוררת את רגשותיו של המלך ואת סקרנותו על ידי הופעתה בחצר הארמון ללא הזמנה ובסיכון עצמי (ד:יא), בהזמנת המלך והמן למשתה הראשון ובבקשתה שהוא והמן יבואו גם למשתה השני שבו תאמר לו את בקשתה (ה:ח).

וכאן קורים המאורעות החשובים במגילת אסתר. בנוכחות המלך אסתר פותחת בעימות גלוי עם המן ומאשימה אותו בכוונה להרגה. בתחילה הכול מתנהל לפי התכנית: ההאשמה הדרמטית של אסתר מצליחה אפילו מעבר לציפיותיה. המן נתפש לבהלה, ואילו המלך כועס מאוד (ז:ו). אבל לפתע תכנית אסתר משתבשת. המלך אינו עושה דבר למרות כעסו הרב, וגרוע מזה – המלך עוזב את המשתה ויוצא אל הגינה (ז:ז), ובשל כך אסתר מאבדת שליטה על האירועים. תכניתה של

אלא שלפתע, מתוך בהלה מוחלטת, המן שוגה. הוא חש דחף להגן על עצמו ואינו מסוגל להתיישב בדעתו ולהבין שהטוב מכול עבורו עתה הוא לא לעשות דבר, אלא לחכות עד שהמלך יירגע וישוב מהגינה. המן אינו מבחין שהסכנה העיקרית כבר חלפה ברגע שהמלך עזב את המשתה בלי לתת פקודה כלשהי נגדו. המן שוגה בכפליים כשהוא מבקש רחמים מאסתר (ז:ז). אם החליט המן לבקש רחמים, הרי היה עליו לפנות למלך שרומם אותו ולא לאסתר השונאת אותו וזוממת לחסלו. אבל אסתר נמצאת באולם המשתה ואילו המלך נעדר, לכן בבהלתו העמוקה פונה הוא אליה. אבל לעת עתה, המן רק שגה ותו לא. ואז קורה מאורע דרמטי, בלתי-צפוי לחלוטין, המפיח חיים חדשים בתכנית אסתר. באירוע זה אפשר לראות נס משמים. המלך שב מהגינה, רואה את המן מתחנן על חייו לפני אסתר ובטעות מפרש את נפילתו של המן על מיטת אסתר כניסיון לאנוס אותה ("הגם לכבוש את המלכה עמי בבית", ז:ח)! וכך, שגיאתו של המן בהתחננו על חייו לפני אסתר הופכת עבורו לאסון כשרוגזו של המלך עובר כל גבול. לראשונה מואשם המן במעשה הנחשב לפשע חמור בעיני המלך, ותקוותיה של אסתר מתעוררות מחדש. אבל המלך עדיין אינו פועל נגד המן – אין כל החלטה, ושום פקודה אינה ניתנת. המן עדיין עלול להיחלץ מן הסבך. ובל נשכח את מעמדו הרם בעיני המלך.

בשלב קריטי זה נבחנת יכולתה הטקטית של אסתר. עתה אסור לה לומר דבר מה על-מנת לנסות להשפיע על המלך לתת צו להוציא את המן להורג. אסור לה לשנות את דימויה כמלכה תמימה ולהיהפך פתאום ליועצת למלך. אסתר אכן בוחרת להמתין בשקט להתפתחויות. ואלה אינן מאחרות לבוא. לפתע מתרחש עוד מאורע בלתי-צפוי, שגם בו אפשר לראות רק נס משמים – התערבותו של חרבונה, אחד מסריסי המלך. בכישרונו מעריך חרבונה במהירות את המצב ומנצל את ההזדמנות שנוצרה כדי להעלות האשמה חדשה נגד המן. הוא מאשימו בתכנון להרוג את מרדכי (ז:ט). הלוא רק אמש התרשם אחרשורש עמוקות מסיפור הצלתו על-ידי מרדכי, וכאות להכרת תודה עמוקה ציווה בו במקום לגמול למרדכי על מעשהו. והנה, שעות ספורות לאחר מכן, שומע המלך לראשונה את החדשות המרעישות שהמן מתכוון להרוג דווקא את האיש שהמלך חב לו את חייו. בערמתו מוסיף חרבונה שעץ תלייה עבור מרדכי ערוך ומוכן בביתו של המן (ז:ט). המלך מגיע להכרה שאין מתאים מלתלות את המן – הרשע שניסה לאנוס את המלכה ולהרוג את האיש שהציל את חיי המלך – על אותו העץ שהכין למרדכי. זהו המפנה שיצר חרבונה בכישרון רב, והמלך נותן את הפקודה לתלות את המן. ראוי להדגיש שגם בשלב זה, הפשע האמיתי של המן – ניסיונו להשמיד את כל היהודים במלכות פרס – לא השפיע כלל על החלטת המלך.

המטרה הסופית של תכנית אסתר מתממשת אבל לא לפי המתכונת המתוכננת. ההאשמות של אסתר נגד המן מתבררות כבלתי-מספקות. הפעולה שאסתר ציפתה לה מצד המלך – הוצאה להורג של המן – לא הייתה ריאלית על-סמך האשמותיה של אסתר בלבד. אבל אין בזה כדי לגרוע מתרומתה של אסתר לנפילתו של המן. הלוא היא שהביאה לבהלתו הגדולה של המן שבעטייה שגה את השגיאה הכפולה שהביאה לחיסולו. אסתר היא שעוררה את חמת המלך על המן וכך אפשרה לחרבונה לעודד את המלך לפעול. הכישרון, האומץ והנחישות של אסתר אינם מוטלים בספק. אבל בכל אלה לא היה די. ההשגחה העליונה היא שהביאה להצלחת התכנית. המסר הנוקב של מגילת אסתר הוא שישועה באה על ידי שילוב מאמץ האדם עם עזרת הקב"ה. נראה שהקב"ה המתין כביכול למיצוי מרבי של מאמצייה של אסתר, ורק אז התערב כדי לעזור בהצלחת העם. מסר זה הוא אחד מהחשובים לעם היהודי.

פרופ' נתן אביעזר
המחלקה לפיזיקה